

Cep Kitapları

Ömer Demir

**AHLÂK VE
EKONOMİ**

iktisat
yayınları

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 61
Cep Kitapları Dizisi – 2

Ömer Demir, *Ahlâk ve Ekonomi*

Yayına Hazırlayan: Emrah Yağmurlu
Musahhih: Mahmut Sami Tiryaki

Tasarım: Fitim Ropaj

Baskı: Sarıyıldız Ofset - Sertifika No.: 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit.
1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / Ankara
1. Baskı: İstanbul, 2020
ISBN: 978-625-7015-30-1

© İktisat Yayınları, 2020

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları

Aziz Mahmut Hüdayi Mh, Türbekapı Sk. No:13, 34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: +90 (216) 532 63 70
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadi Araştırma Merkezinin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Demir, Ömer
Ahlâk ve Ekonomi
1. Baskı, x + 102 s., 13 x 23 cm
Kaynakça var.
ISBN: 978-625-7015-30-1
1. Ahlâk 2. Ekonomi 3. İslam iktisadi

40 Soruda Bilinmesi Gerekenler dizisi,
Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği'nin
desteğiyle hazırlanmıştır.

AHLÂK VE EKONOMİ

Ömer Demir

iktisat
yayınları

Cep Kitapları Dizisi

Bu dizide, alanında uzman kişilerin İslam iktisadının temel kurum ve meselelerini ele aldığı kitaplara yer verilmektedir. Ele alınan konular, teorik bir derinlikten ziyade her seviyeden insanın kolaylıkla anlayacağı bir formatta verilmiştir. Dizide okunması kolay ve kısa eserlere yer verilecektir.

Dizide Yer Alacak Diğer Kitaplar

Faruk Taşçı, *Sosyal Refah: Bütüncül Bir Perspektif*

İsa Yılmaz, *Değer*

Lütfi Sunar, *Adalet*

Mehmet Fatih Buğan, *Üretim/Verimlilik*

Muhittin Kaplan, *Fayda*

Ömer Torlak, *Girişimcilik: Değişim ve Değer Yolculuğu*

Saffet Köse, *Ticaret*

Taha Eğri, *Emek*

Yunus Emre Aydınbaş, *Tasarruf*

Yunus Kutval, Özgür Kanbir, *Ekoloji/Çevre*

Ömer Demir

1988 yılında ODTÜ Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. 1990 yılında ODTÜ'de yüksek lisans, 1993 yılında da Anadolu Üniversitesi İktisat Bölümünden doktora derecesi aldı. 1996 yılında doçent, 2009 yılında da profesör oldu. 1991-94 yılları arasında Anadolu Üniversitesinde araştırma görevlisi, 1994-2003 yılları arasında Kırıkkale Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalıştı. 2003 yılında üniversiteden ayrıldı ve 2003-2008 yılları arasında Türkiye İstatistik Kurumu başkanı, 2008-2011, yılları arasında YÖK başkan vekili olarak çalıştı. 2012-2013 yıllarında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde öğretim üyesiyken 2013 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesine kurucu rektör olarak atandı. 2015-2017 yılları arasında ÖSYM başkanlığı yaptı. Bu arada, TÜBİTAK Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu Yürütme Komitesi üyeliği, (2005-2008), Anadolu Ajansı TAŞ Yönetim Kurulu üyeliği (2007-2008) iki dönem YÖK üyeliği (2008-2018), iki dönem TÜBİTAK Bilim Kurulu (2011-2017), Statistical Economic and Social Research and Training Centre For Islamic Countries (SESRIC) Yönetim Kurulu üyeliği (2003-2008), Bologna Follow Up Grup üyeliği, (2008-2011), EQAR Register Yönetim Kurulu Gözlemci üyeliği (2010-2011) görevlerinde bulundu. 2018 yılından itibaren SESRIC yönetim kurulu üyeliğini sürdürmektedir. Halen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi öğretim üyesidir.

İçindekiler

Önsöz	ix
Giriş	1
1. Ahlâkın Kaynağı Nedir?	7
2. Ahlâkın Ekonomiye Etkisi	49
3. Ekonominin Ahlâk Üzerindeki Etkisi	67
Sonuç	87
İleri Okumalar	91
Terimler Sözlüğü	95
Kaynakça	103

Önsöz

Ahlâk tüm insan topluluklarında var olan en temel konulardan biridir. Bütün ekonomik, sosyal ve kültürel sistemler bu temelin üzerine kurulur. Çünkü ahlâk, bireyin içgüdüsel isteklerini uygun ve meşru sosyal kanallara sevk eden, bir arada, karşılıklı dayanışma ve güven içinde yaşamayı mümkün kılan temel değer ve kurallar kümesidir. Ahlâkın doğruluk, dürüstlük, hakkaniyet, adalet, saygı ve edep gibi değişmeyen birçok ilkesi vardır. Bu ilkelerin toplumdan topluma uyarlanırken bazı farklılaşmalara uğradığı görülür. Aynen çok farklı şeylerden beslenenlerin sonunda sağlıklı ve sağlıksız beslenmeye örnek gösterilecek beslenme alışkanlıklarının olması gibi günün sonunda ahlâklı ve ahlâksız diye ayrıştırılabilen tutum ve davranışlar ortaya çıkar.

Elinizdeki eser, çok boyutlu ve çok yönlü biçimde ele alınabilecek olan ahlâkın insan hayatındaki yeri ve rolü, günümüz dünyasında insanı kuşatan en önemli ilişki ağlarının başında gelen ekonomi bağlamında ele almaktadır.

Eserin değindiği konularla ilgili büyük bir literatür söz konusudur. Özetlemek bile ciltler tutar. Burada sadece genel bir çerçeve sunulmaktadır. Eserin 2. ve 3. bölümleri, büyük oranda yazarın *İktisat ve Ahlāk* (Demir, 2013) kitabından özetlenerek, serinin kurallarına uyarlanmıştır. Kavram tanımları da *Sosyal Bilimler Sözlüğü*'nden (Demir, Acar, 2020) alınmıştır.

Kitabın taslağını okuyup önerileriyle iyileşmesine katkıda bulunan Zekiye Demir, Ayşe Güç, Yücel Altunbaşak, Ömer Toprak, Cem Eyerci ve Lütfi Sunar'a çok teşekkür ederim. Özellikle Ayşe hocanın son okuması sonrasında ciddi bir "da" katliamı yaşanmıştır. Karadenizlilerin "da" ekine bu kadar yer verdiklerini ben de ilk kez fark etmiş oldum. Bir kısmını "ise" ile kurtarsak da katliama engel olamadık maalesef. Durumum, lise yıllarında bir sınıf arkadaşımızın İzmirli hocamıza itirazen dile getirdiği ve sınıfta herkesin kakhaha ile gülmesine yol açan "hocam siz abartıyorsunuz, biz her kelimenin sonuna olur olmaz 'da' eki eklemiyoruz da" deyişine benzememiştir inşallah. Diğer önemli ifade önerileri yanısıra bu farkındalığı "da" oluşturduğu için ayrıca kendisine çok teşekkür ederim. Son olarak, eserin, editör heyetinin bazı önerilerine uymayışına anlayış gösterilmesine de müteşekkirim. Kitabın, okuyucuların beklentisine uygun bir eser olmasını temenni ederim.

Ömer Demir

Ankara, 20 Temmuz 2020

omerdemir1234@gmail.com

Giriş

Ahlâklı olmak, birkaç kelime ile ifade etmek gerekirse, “tutum ve davranışlarında başkalarının da iyiliğini ve esenliğini gözetmek” olarak özetlenebilir. Çünkü insan kendi iyilik ve esenliğini arzulama konusunda doğal bir eğilime sahiptir. İşbirliği ve yardım eğilimlerinin de insan doğasında olduğu söylenir. Ama başkalarının iyilik ve esenliğini istemek için çoğunlukla bilinçli bir muhakeme ve gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulur. Birçok konuda başkalarının esenliğini isteyen tutum ve davranışların sonradan kişinin esenliğine katkı sağladığı görülse de, kişinin bunu öğrenmesi biraz zaman alır. Bu yüzden ahlâkın kendiliğinden/karşılıksız ve bilinçle oluşturulan/karşılıklı olmak üzere iki ana yönü bulunur. İçten geldiği için ve herhangi bir karşılık beklemeden yapılan iyilikler ilkini; gün gelir o da bana yardım eder düşüncesiyle yapılanlar ise ikincisini oluşturur.

Ahlâk, ne olduğu hem olumlu hem de olumsuz nitelermeler ile tanımlanan bir tutum ve davranışlar bütünüdür. Dürüstlük, doğru sözlülük, güvenilirlik, fedakârlık, cömertlik, nezaket gibi özellikler bu tutum paketinin olumlu ve iyi tarafında; güvenilmezlik, yalancılık, açgözlülük, kıskançlık, cimrilik, edepsizlik gibi özellikler ise olumsuz ve kötü tarafında yer alır. Her toplum, bireylerini, bu iyi

vasıflara uygun tutum ve davranışlara yönlendirmeye, kötü vasıflarından da uzaklaştırmaya çalışır. Topluluk halinde yaşamak ahlâklı olmayı gerektirir.

Bu yönüyle ahlâk bütün topluluklarda var olan, her bireyin içinde doğup büyüdüğü topluluğun bir bireyi olarak yetiştirilme sürecinde öğrendiği bir değerler ve kurallar sistemi olarak görülebilir. Ahlâk kuralları toplumsal kuralların, ahlâkî değerler ise ahlâkî kuralların temelinde yer alır. Merhametsiz, güvensiz, kıskanç ve saygısız bireylerden oluşan bir toplum, kendine saadet getirecek bir normlar düzeni oluşturamaz. Bireyler ahlâkî değerlerden yoksun oldukları ölçüde birbirinin gelişmesini ve esenliğini önleyen ve birbirine her fırsatta zarar veren eylemler içinde olduklarında enerjilerinin çoğunu birbirleriyle çatışmaya harcarlar. Çatışma ise her türlü birikimi zamanla eritir, yok eder.

Ahlâkın toplumdan topluma değişmeyen yönleri kadar, değişen yönleri vardır. Bu kurallar ve değerler her bir ferdin içinde yaşadığı toplumun beğenilen, istenilen, sevilen, sayılan, örnek, kısacası saygın bir bireyin olmasını amaçlar. Buna, mizaç (huy) ve davranışların “güzel” olması için yol haritası gösteren bir rehber de diyebiliriz. Burada turnak içinde yazdığımız “güzellik” halinin de toplumdan topluma değişmekle birlikte özü itibarıyla iyi olarak görüleni, beğenileni ve genel olarak olması istenenleri içerdiğini söylemek mümkün. Bunu insanoğlunun diline benzetebiliriz. Bütün dillerin kelime yapıları ve gramer kuralları birbirinden farklı olsa bile hepsi dil çatısı altında toplanır. Gerektiğinde bu dillerin içeriği diğerine aktarılmasını sağlayan anlam örgüsünün varlığı, farklı ses, işaret veya harflerin bir dil olarak nitelememize imkân sağlar. Ahlâk da böyledir. Ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın sonunda insanı insan yapan ve ahlâk kalıbına dökülen tutum ve davranışlar söz konusudur.

Ahlâk bir toplum içinde ve diğer insanların yardımı ile var olur. Tek başına ve insanlarla ilişki kurmadan yaşayan bir kişinin ahlâkî prensipleri olsaydı, bu, muhtemelen şimdiki ahlâk dediğimiz değer ve kurallarla mukayese edilemeyecek düzeyde basit ve sade bir şey olurdu.

Ahlâkî kuralları çeşitli ve karmaşık hale getiren temel unsurlardan biri, etkileşimde bulunulan insan sayısı ile yapılan iş ve işlemlerin çeşitliliğidir. Yani ahlâk, aynen üretim gibi, ölçüye duyarlıdır. İlişki içinde bulunulan insan sayısı ve ilişki çeşidi arttıkça ahlâkın içeriği de farklılaşır. Aile, akraba, arkadaş, komşu, vatandaş, düşman, yabancı gibi kategorilerde kendilerine yer bulanlara karşı takınılan tutum ve gösterilen davranışları farklılaştıran örtük ahlâk normları gelişir. Dolayısıyla soyut genel ahlâkî ilkeler somut insan ilişkilerine taşındığında farklı farklı çehrelere bürünmeye başlar. Bu, ahlâkın farklı yüzleri olarak karşımıza çıkar.

Bireyin, ahlâkî olmayan istek ve arzularını tatmin etmek için yapacağı eylemler genelde diğer insanların gözünde meşruiyetini kaybeder. Birey istek duysa bile bu meşruiyet algısı nedeniyle istenmeyen tutum ve davranışlardan uzak durur. Bireyi gayri meşru arzu ve istekler nedeniyle diğer insanlara ve çevreye verilebileceği zarar ve ziyandan ancak ona karşı kullanılacak güç caydırır. Birey ya ahlâkî kurallara gönüllü olarak uyararak, kendisine karşı herhangi bir güç kullanımına gerek kalmadan veya diğerlerinin ona karşı güç kullanması sonucu toplumun veya topluluğun “uyumlu” bir üyesi olur.

Bireyi kendine veya başkalarına zarar vermekten alıkoyacak, onu frenleyecek toplumsal güç kullanımının arkasında paylaşılan ahlâkî ilkeler olmazsa, güç kullanımının meşruiyeti olamaz. Sonuçta ahlâkî hiçbir sınır tanımayan ferdi gideceği yer, ya mezar ya da hapisane olur. Çünkü insanları birbirine bağlı halde, karşılıklı sorumluluk ve

işbirliği içinde yaşamaya sevk eden temel değer ve kurallar en başta ahlaktan gelir. Ahlâkın yaptırımları yeterli olmazsa devreye hukuk girer. Ama hukuk, ahlâka göre daha maliyetli çalışır. Çünkü hukuk hâkime, polise, avukata ve hapisaneyeye ihtiyaç duyar. Eğer iyi bir vicdan ile korunursa ahlâk aynı şeyleri tüm bunlara gerek duymadan yapabilir. Ahlâkın yaptırımları yetersiz kaldığında hukukun alanı genişler. Gerek oldukça ahlâkın alanı hukuka doğru kayar ama bunun sonucunda birlikte yaşamak için katlanılan maliyetler de artar. Ahlâkî prensiplerden yoksun bir toplumda hem ferdi olarak yaşamak hem de kolektif olarak düzeni korumak daha maliyetlidir.

Bu durum, ahlâkın temel olduğu gerçeğini değiştirmez. Bunun için “önce ahlâk” her toplum için önemli bir rehber ilkedir. Lâkin bu tespit insanların ahlâkî kuralları ihlal etme gerekçelerini açıklamaz.

Norm öncelik sırasını ifade eden ahlâk, bireyi disipline ettiği, sadece tek bireyi değil o bireyin de üyesi olduğu geniş grubun yarar veya esenliğini gözetmeyi amaçladığı için bireyler genel ahlâkın ihlâli yoluyla bazı yeni imkân veya kazançlar sağlarlar. Örneğin, herkesin birbirine güvenip yeterli tedbir almadığı yerde hırsızlık yapan izini kolay kaybettirebilir ve bu yolla büyük avantajlar elde edebilir. Ahlâkî kurallara uygun yaşamak herkes için toplamda büyük yararlar sağladığı gibi, bunların ihlali de bireylere kısa vadeli kazançlar sağlayabilir. Bu yüzden tümüyle ahlâklı bireylerden oluşan toplum iyi bir hayaldir, ama sadece hayaldir. Bireyler ömürlerinin çoğunu, ahlâk kurallarının çoğuna uyararak, bazen de uyar gözükerek geçirirler. Ahlâk kurallarına uymak kadar uyar gözükmek de ahlâk kurallarının meşruiyetinin pekişmesine hizmet eder. Bu yüzden ahlâka mugayir tutum ve davranışların var olduğu bilirse dahi bu aykırılıkların varlık biçimleri ve yaygınlıklarının alenileşmesi pek istenmez. Denebilir ki bir toplum için

ahlâk dışı tutum ve davranışlar, bir arada yaşamanın istenmeyen sonuçlarıdır.

Toplumsal uyum vurgusu, ahlâkın araçsallaştırıldığı algısına yol açabilir. Amaç bu değildir. Ahlâk birey ve toplum için iyi ve güzel olanın ideal formudur. Bunun hayata geçirilmesinde temel aktör bireydir. Bireyin karar verme ve gereğini yapma iradesi devreden çıktığında ahlâktan bahsedilemez. Bu konuyu ileride ayrıntılı olarak ele alacağız.

Elinizdeki eserin ilk bölümünde ahlâkın birlikte yaşam tecrübesindeki rolü, hukuk ve dinle ilişkisi, iş hayatına dair konularda ortaya çıkan farklılaşmaların gerekçelerini ele alacağız. İkinci bölümde ise ekonomik hayatın yürütülmesinde ahlâkın rolü tartışılacak, üçüncü bölümde de ekonominin piyasalaşması ve küreselleşmesinin ahlâk üzerindeki etkilerine değinilecektir.